

Pierre Bayard

Kako govoriš o knjigah, ki si jih samo prelistal

Pojem perspektive obsega več kot le postavljanje določene knjige v knjižnico; nanaša se tudi na uvrščanje posameznega odlomka v knjigi. Razgledan bralec ugotavlja, da je spretnost orientacije, ki si jo je pridobil v knjižnici, enako uporabna tudi pri posamezni knjigi. Biti književno pismen pomeni, da se znaš hitro orientirati v knjigi, a za to ti je ni treba prebrati v celoti; v resnici je ravno nasprotno. Lahko bi celo trdili, da je tem manj treba prebrati katero koli posamezno knjigo, čim večje so naše sposobnosti orientacije.

Ravnanje knjižničarja v Musilovem *Možu brez posebnosti* je skrajni primer, ki celo med nasprotniki branja velja le za redke posameznike, kajti navsezadnje se je zelo težko odločiti, da sploh nikoli ne boš bral. Pogostejši so bralci, ki se knjig ne izogibljejo popolnoma, temveč se zadovoljijo s tem, da jih prelistajo. Vedenje junaškega knjižničarja je v tem pogledu nekoliko dvoumno, in čeprav pazi, da nobene knjige ne odpre, ga zanimajo naslovi in vsebinska kazala, zato si pridobi vtis o knjigi, če to želi ali ne.

Listanje po knjigah, ne da bi jih zares brali, nam nikakor ne preprečuje, da bi razpravljali o njih. Mogoče je to celo najučinkovitejši način spoznavanja knjig, izražanja spoštovanja do njihove globine in bogastva, ne da bi se izgubljali v podrobnostih. V vsakem primeru je bil takega mnjenja – in priznane prakse – mojster nebranja Paul Valéry.

* * *

Valéry zavzema pomembno mesto v galeriji piscev, ki so svarili pred tveganjem branja, kajti del svojega opusa je posvetil javnemu žigosanju te nevarne dejavnosti. Monsieur Teste, zgled valéryjevskega junaka, živi v stanovanju, v katerem ni niti ene same knjige. V tem pogledu (in številnih drugih) se je avtor pri oblikovanju tega junaka verjetno zgledoval po sebi,

kajti ni skrival, da ne bere veliko: "Že od samega začetka sem čutil odpor do branja in celo svoje najljubše sem razdelil med prijatelje. Nekatere sem moral pozneje, ko je akutna faza popustila, spet odkupiti. Vendar nisem preveč zavzet bralec, kajti v knjigi iščem nekaj, kar bo spodbudilo ali zavrlo del moje dejavnosti."

To nezaupanje do knjig je bilo pri njem še zlasti naperjeno proti življenjepisu. Valéry je med književnimi kritiki dosegel nekakšno slavo s tem, da je podvomil o zelo razširjeni navadi povezovanja književnega dela z njegovim avtorjem. Kritiki devetnajstega stoletja so po navadi trdili, da poznavanje avtorja poglobi poznavanje njegovega dela, torej je treba zbrati čim več podatkov o piscu.

Valéry je pretrgal to tradicijo književne kritike s trditvijo, da avtorjeva osebnost ne more pojasniti njegovega dela, čeprav bi to morda pričakovali. Delo je posledica ustvarjalnega procesa, ki poteka v pisatelju, vendar je ta proces širši, zato bi bilo avtorjevo delo krivično skržiti le na ustvarjalni proces. Če želimo razumeti neko besedilo, torej skoraj nima smisla zbirati podatkov o avtorju, kajti pri dokončni razčlembi besedila je pisec le začasno zavetje.

Valéry še zdaleč ni bil edini pisatelj svojega časa, ki je zagovarjal ločevanje književnega dela in avtorja. Proust je v svoji posmrtno objavljene knjigi *Proti Sainte-Beuvu* razložil teorijo, da je književno delo izdelek drugačne osebe in ne take, kakršno poznamo; v *Iskanju izgubljenega časa* je to teorijo ilustriral z likom Bergotta. Valéry pa ni bil zadovoljen s tem, da je avtorja odstranil iz književne kritike; vztrajal je še naprej in ga poskusil izločiti tudi iz besedila.

* * *

Čeprav Valéry ni veliko bral, pa ga to ni oviralo, da ne bi imel natančnega mnenja o avtorjih, o katerih je vedel zelo malo, in na dolgo in široko razpravljaj o njih.

Valéry tako kot večina tistih, ki govorijo o Proustu, nikoli ni bral njegovih del. A v nasprotju z večino ga to ni oplašilo in v januarski številki *Nove francoske revije* iz leta 1923, ki je izšla kmalu po pisateljevi smrti, mu je z blagim cinizmom izkazal spoštovanje z besedami:

"Čeprav nisem prebral skoraj nobene posamične knjige vélikega dela Marcela Prousta in čeprav je romanopiščeva umetnost zame nerazumljiva, se po odlomku iz *Iskanja izgubljenega časa*, ki sem ga utegnil prebrati, dobro zavedam, kako izjemno huda izguba je ravnokar doletela književnost – in ne le književnost, temveč še bolj skrivno združbo tistih, ki vsakemu časovnemu obdobju dajo pravo vrednost."

Nič ne kaže, da bi se njegova nesramnost v nadaljevanju uvoda zmanjšala, kajti z opravičevanjem svojega pomanjkljivega poznavanja avtorja, o katerem je govoril, se je bil prisiljen zateči k naklonjeni (in – to je še pomembnejše – enaki) oceni Andréja Gida in Léona Daudeta:

“Čeprav nisem nikdar prebral niti vrstice Proustovega obsežnega dela, vsekakor že to, da se človeka, ki tako različno razmišljata kot Gide in Léon Daudet, strinjata o njegovem pomenu, prežene kakršen koli dvom; tako nepričakovano soglasje je lahko doseženo le ob resnični gotovosti. Lahko smo pomirjeni: če oba hkrati oznanjata, da sije sonce, je to gotovo res.”

Mišljenje drugih ljudi je torej bistveni pogoj za oblikovanje lastnega mnenja. Morda se res lahko v celoti zanesemo nanj in – sklepamo, da je bilo pri Valéryju tako – sploh ni treba, da bi prebrali eno samo vrstico besedila. Pri takem slepem zanašanju na druge bralce pa, kot je priznaval Valéry, težko govorimo o podrobnostih besedila:

“Nekateri bodo avtoritativno in poglobljeno govorili o moči in prefinjenosti Proustovega dela. Spet drugi nam bodo povedali, kakšen človek je zasnoval to delo in ga pripeljal do veličastnega konca; sam sem ga pred davnimi leti le bežno zaslutil. Zato lahko povem mnenje, ki je brez teže in komaj vredno zapisa. Naj ne bo drugega kot poklon, veneč cvet na grobu, ki bo vzdržal pritisk časa.”

Če Valéryja lahko pohvalimo za iskrenost in spregledamo cinizem, bomo verjetno tudi priznali, da je bilo v nekaterih trditvah o Proustu, ki so sledile uvodu, tudi zrnce resnice, dokaz nečesa, kar vedno znova ugotavljamo: če o nečem želimo govoriti točno, nam tistega, o čemer govorimo, sploh ni treba poznati.

Valéryjev članek, nadaljevanje uvoda, je razdeljen na dva dela. V prvem obravnava roman na splošno in tu vidimo, da avtor ne čuti potrebe, da bi povedal kaj natančnejšega. Izvemo, da je namen romana “bralcu posredovati eno izmed več izmišljenih ‘življenj’, ki so predstavljena kot njegovi junaki ter katerih čas in kraj sta določena in njihova doživetja izoblikovana”: ta značilnost loči roman od poezije in nam omogoči, da povzamemo njegovo vsebino in ga brez pretirane škode prevedemo. Te pripombe, ki za številne romane pretežno veljajo, niso primerne za Prousta, čigar delo težko povzamemo. A Valéry v drugem delu besedila kaže več navdiha.

Ta del je posvečen Proustu, katerega omembi bi se Valéry težko popolnoma izognil. Omeni ga v povezavi z razširjenimi tokovi pisanja (“Proust je zelo ohlapno in preprosto strukturo spremenil v skrajno nenavadno pripoved”), nato pa potegne na dan avtorjevo posebnost, ki temelji na izrazito proustovskem stališču, da njegovo delo raziskuje “preveč odmevov, ki jih je najmanjša prisposodba prebudila v pisateljevi najgloblji

bíti.” Osredotočanje na proustovsko navado poigravanja z neskončnimi asociacijami ima dve prednosti. Prvič: če jo želimo spoznati, nam ni treba prebrati vsega Prousta; treba je le odpreti katero koli njegovo knjigo na kateri koli strani in opazovati, kakšna je ta tehnika v praksi. Drugič: taka strateška odločitev upravičuje Valéryjev pristop, kajti Proustova navada asociiranja iz najmanjših podrobnosti bi lahko spodbudila kritika, da bi enako ravnal s Proustovim opusom, namesto da bi ga zares prebral.

Valéry bistrourmno pojasnjuje, da je vrednost Proustovega dela v neverjetni možnosti, da ga naključno odpremo na kateri koli strani:

“Zanimivost njegovega dela se skriva v vsakem posameznem odlomku. Knjigo lahko odpremo, kjer koli se nam zahoče; njena življenjska sila ni odvisna od prejšnjega dogajanja, temveč sloni na nekakšni pridobljeni iluziji; odvisna je od tistega, kar bi lahko imenovali aktivne lastnosti samega tkanja besedila.”

Valéryjeva genialnost je v razlagi, da to metodo nebranja dejansko povzroči avtor sam in da je to, da Prousta ne bere, največji poklon, ki mu ga lahko da. Zato ob koncu svojega članka (s poklonom “težkim avtorjem”, ki jih kmalu ne bo nihče več razumel) komaj skriva, da zdaj, ko je opravil svojo kritiško nalogo, nima nič večjega namena brati Prousta kot prej.

* * *

Poklon Proustu je Valéryju omogočil, da je ilustriral svoj pogled na branje, Anatole France, eden najpomembnejših Proustovih sodobnikov, pa mu je dal izgovor, da je razvil vso svojo kritiško moč, neodvisno od avtorja ali besedila.

Francoska akademija je Valéryja leta 1925 povabila, naj zasede položaj, ki ga je izpraznil Anatole France, in kakor je bila pač navada, je bil Valéry prisiljen peti Franceu hvalo. Zavzeto se je izogibal nalogi, ki si jo je začrtal na začetku nagovora ob sprejemu v Akademijo:

“Mrtvi imajo le še eno zatočišče: žive. Naše misli so njihov edini dostop do dneвне svetlobe. Tistih, ki so nas toliko naučili, se nam navidezno umaknili in nam prepustili ugodnosti, bi se morali po vseh pravilih spoštljivo spominjati in jih z besedami vabiti, naj z nami spišejo čašo življenja.”

Če je Anatole France kdaj upal, da bo v mislih drugih živel naprej, bi si moral najti koga drugega in ne Valéryja, da bi ga slavil, kajti ta je vso svojo govorniško spretnost izkoristil le za to, da tega ni počel. Njegov govor je bil neskončna vrsta zahrbtnih bodic, megleno zavitih v plašč poklonov:

“Bralci ne bodo nikoli dovolj hvaležni mojemu slavnemu predhodniku, ker jim je dal piti vodo sredi puščave. V nasprotju z zelo zapletenimi in vznemirljivimi slogi, ki se razvijajo okoli nas, je bila pretehtana ubranost

njegovega pisanja blago in prijetno presenetljiva. Bilo je tako, kot da bi se na zemljo vrnile enakomernost, jasnost in preprostost, boginje zaščitnice povprečnega človeka. Tisti, ki jim je ljubše pisanje, ki razveseljuje, ne da bi zahtevalo pretirano veliko razmišljanja, so takoj vzljubili njegovo delo, katerega zapeljiva očarljivost je popolna neizumetničenost. Njegova jasnost tu in tam omogoča globljo misel, vendar nič takega, kar bi nas zmedlo: njegovo delo je vseeno vseskozi berljivo, pomirjujoče. Izpopolnil je umetnost bežnega dotikanja najresnejših idej in problemov. Nič v njegovih knjigah nam ne povzroča niti najmanjših težav, razen začudenja, ker jih ne srečamo.”

Težko si predstavljamo bolj strnjeno zbirko žaljivih namigov v tako kratkem besedilu. Franceovo delo je opisal kot “blago”, “prijetno”, “osvežujoče”, “pretehtano” in “preprosto”, a te oznake v književni kritiki ne veljajo ravno za poklone. Še več, in to je najhuje: Franceovo delo lahko ugaja vsakomur. Ob njem lahko uživamo brez razmišljanja, kajti pisatelj se idej le “bežno dotakne”. Valéry je tej oceni dodal:

“Kaj bi lahko bilo dragocenejše od prijetne iluzije, ki jo ustvari taka jasnost, da se z lahkoto bogatimo, brez bolečin doživljamo užitke, razumemo, ne da bi bili pozorni, se zabavamo ob brezplačni predstavi?

Blagor pisateljem, ki nam odvzamejo breme razmišljanja in z bleščečo tančico spretno prekrijejo zapleteno stvarnost.”

Če je bil Valéryjev poklon Franceu dolgovezna vaja v pikrosti, je bil morda njegov najokrutnejši dosežek zamegljenost; Valéry je namigoval, da bi se že z branjem knjig Anatola Francea izneverili njegovemu slabemu mnenju o pisatelju. Naslovov ni omenil, poleg tega pa je bil njegov govor neomadeževan s kakršnimi koli namigi na posamezna Franceova dela.

Še huje, Valéry je pazil, da nikdar ni omenil imena osebe, katere položaj se je pripravljaj zasesti; nanj je namigoval le posredno, z besednim poigravanjem: “Njega lahko prenesemo ali si ga predstavljamo le v Franciji, katere ime je privzel.”

Valéry ni želel dajati vtisa, da je bral Anatola Francea, a to je bila morda tudi posledica največje napake, ki jo je pripisal svojemu pisateljskemu kolegu: da je preveč bral. Francea je opisal kot “nenasitnega bralca” (to je iz Valéryjevih ust zvenelo kot žalitev), ki je bil v nasprotju s svojim naslednikom v Akademiji nagnjen k temu, da se je zatopil v knjige:

“Moram reči, gospodje, da je že sama misel na vse tiste gore potiskanih listov, ki se kopičijo po svetu, dovolj, da stre najodpornейše srce. Ni večje verjetnosti, da bo nekaj zmedlo misli ali jih vrglo iz tira, kot je ogledovanje z zlatom obloženih sten orjaške knjižnice. Noben razgled umu ne bi mogel povzročiti večje bolečine kot tisti nanosi knjig, skladovnice

intelektualnih izdelkov ob pomolih, milijoni zvezkov in brošur, ki so nasedli na bregove Sene kot odpadki, ki jih je tam odložil tok časa, ko se je očiščeval naših misli.”

To pretirano branje, je hotel reči Valéry, je Francea oropalo izvirnosti. In res v Valéryjevih očeh pisatelj z branjem največ tvega – namreč to, da postane odvisen od drugih:

“Vašega učenega in premetenega kolega, gospodje, tolikšno število knjig ni spravilo v zadrego. Imel je dovolj trdo glavo. V nasprotju s tistimi, ki jih premagata statistična vrtoglavica in gnus, mu ni bilo treba paziti, da bi bral zelo malo. Vse to bogastvo ga še zdaleč ni potrla, nasprotno, spodbudilo ga je, da je neovirano črpal iz njega, usmerjal in hranil svojo umetnost in uspeh je bil razveseljav.

Več kritikov ga je precej ostro in brez zadržkov grajalo zaradi tolikšnega znanja, kajti niso se zavedali, kaj vse pozna. Kaj pa naj bi storil? Kaj je počel takega, česar drugi niso počeli že od nekdaj? Nič ni novejšega kot popolna novost, ki jo pisateljem vsiljujejo kot nujnost.”

Ključ do tega odlomka je trditev, ki je bila za Franceovo ravnanje nemoralna, namreč da “se ni zavedal, kaj vse pozna”. Književna pismenost nosi v sebi nevarnost, da se utopiš v knjigah drugih piscev, nevarnost, ki se ji je nujno treba izogniti, če želiš ustvariti kaj svojega. France, ki se mu nikdar ni posrečilo utreti svoje poti, je bil popoln zgled škode, ki jo lahko povzroči branje. Tedaj ni nič čudnega, če je Valéry skrbno pazil, da nikdar ni navajal ali omenjal njegovega dela, tudi njegovega imena ni izrekel, kot da bi ga že to lahko začaralo in bi se s tem omejil.

* * *

Problem teh “poklonov” Proustu in Anatolu Franceu je, da pravzaprav vzbudijo dvome o drugem Valéryjevem pisanju o avtorjih in nas prisilijo, da se vprašamo, ali je sploh prebral njihova dela ali jih le prelistal. Ko je Valéry priznal, da skoraj nikoli ne bere in vendar brez oklevanja pove svoje mnenje, so postale sumljive celo njegove najnedolžnejše kritiške trditve.

Njegov poklon Henriju Bergsonu, tretjemu velikemu imenu francoske književnosti prve polovice stoletja, nas ne potolaži. Njegovo besedilo z naslovom *Razprava o Bergsonu* je odlomek iz predavanja na Francoski akademiji ob pisateljevi smrti januarja 1941. Začne se precej tradicionalno, z besedami o Bergsonovi smrti in pogrebu, nato pa sledi seznam njegovih lastnosti, opisanih z najdalgočasnejšimi besedami, kar si jih lahko mislimo:

“Bil je ponos naše družbe. Če nas je njegova metafizika pritegnila ali ne, če smo mu sledili pri poglobljenem raziskovanju, ki mu je posvetil

življenje, in resnično ustvarjalnem razvoju njegove misli, ki je vztrajno postajala drznejša in samostojnejša, imamo v njem najpristnejši zgled najvišjih intelektualnih vrednot.”

Človek bi pričakoval, da bo Valéry po takem uvodu trditve malce upravičil in – zakaj ne? – morda podrobno opisal svoje tolmačenje v primerjavi z Bergsonovim. A ta privid se naglo razblini, kajti formulo, s katero se začne naslednji odstavek, po navadi prihranimo za komentiranje besedil, ki jih nismo prebrali:

“Ne nameravam razpravljati o njegovi filozofiji. V tem trenutku se ne bi spodobilo, da bi se lotil temeljitega razčlenjevanja, ki bi lahko bilo poglobljeno edino v veselejših dneh ter po popolnem in neoviranem razmišljanju.”

Upravičeno se bojimo, da Valéryjevo zavračanje razčlenjevanja Bergsonove filozofije ni bilo le metaforično, temveč dobesedno. Preostanek besedila nas še zdaleč ne potolaži:

“Zelo stari in zato tudi zelo hudi problemi, s katerimi se je ukvarjal g. Bergson, problemi časa, spomina in predvsem razvoja življenja, so z njim začeli znova in položaj filozofije, kakršna se je pred petdesetimi leti razvila v Franciji, se je neverjetno spremenil.”

Trditev, da se je Bergson ukvarjal s časom in spominom – kateri filozof pa se ni? –, bi težko imeli za opis njegovega dela in izvirnosti, čeprav še tako zgoščen. Razen nekaj vrstic o nasprotju med Bergsonom in Kantom je besedilo tako nejasno, da sicer dobro opiše Bergsona, lahko pa bi se nanašalo tudi na številne druge filozofe:

“Henri Bergson je vzvišen, čist in žlahten primerek razmišljajočega človeka, morda enega zadnjih, ki so se v celoti, poglobljeno in plemenito posvetili razmišljanju v času, ko svet vedno manj tuhta in premišljuje, ko je civilizacija z vsakim dnem bolj omejena na spomine in ostanke najrazličnejših ohranjenih bogastev in njihovo svobodno in obilno intelektualno bero, medtem ko revščina, trpljenje in omejitve vseh vrst jemljejo pogum in zatirajo vsakršno intelektualno pobudo. Bergson daje vtis, kot da že zdaj pripada minulemu obdobju, in njegovo ime je zadnje veliko ime v zgodovini evropske misli.”

Kot vidimo, se Valéry ni mogel upreti zlonamernemu zaključku in prisrčne besede “zadnje veliko ime v zgodovini evropske misli” le stežka omilijo ostrino prejšnjega besedila, v katerem je Bergsona prijazno postavil v “minulo obdobje”. Ko z vsem priznanjem Valéryjevi ljubezni do knjig beremo te besede, nas upravičeno skrbi, da se je odločil poudariti filozofov preživel položaj v zgodovini filozofske misli zato, da mu ne bi bilo treba odpreti nobene njegove knjige.

* * *

Navada kritiškega ocenjevanja brez navajanja avtorja ali besedila nikakor ni smešna. Pri Valéryju je slonela na utemeljenem pogledu na književnost, ena poglavitnih misli katerega je, da je avtor odveč, pa tudi delo samo v resnici nima pravega smisla.

Ta zadrega v zvezi z delom je bila morda povezana predvsem z Valéryjevim pogledom na književnost, ki ga je tako kot Aristotel in drugi imenoval *poetika*. Bolj kot vse drugo ga je zanimal razvoj splošnih književnih zakonitosti. Posledica tega je, da položaj vsakega besedila postane dvoumen: prav gotovo je lahko za zgled pri oblikovanju poetike, hkrati pa je le nekaj, kar lahko izločimo, da vidimo celoto.

Pri tem lahko prisluhnemo Williamu Marxu, ki je opozoril, da Valéryja manj zanima določeno delo kot njegova "ideja":

"Tako kot je akademska kritika pri svojih naporih želela nakopičiti čim več dokumentov in je zunajliterarnim virom (dopisovanju, zasebnim listinam itn.) dodelila velik pomen, je kritika na Valéryjev način želela predmet raziskovanja čim bolj omejiti, tako da na njenem področju opazovanja ni bilo ničesar več razen dela samega – morda niti to ne, temveč le preprosta ideja določenega dela."

V skladu s tem modelom je veliko večja verjetnost, da bomo razumeli to idejo, to "manj kot književno delo", če se mu ne bomo preveč približali in tvegali, da se izgubimo v podrobnostih. Če želimo to teorijo prignati do skrajnosti, je tisto, kar je pri besedilu – ne delu samem, temveč lastnostih, ki ga družijo z drugimi deli – najzanimivejše, da ga najboljše dojame kritik, ki zapre oči pred njim in raje razmišlja, kakšno morda je. Na taki podlagi je vsako pretirano pozorno branje, če ne sploh vsako branje, ovira na poti k najglobljemu razumevanju knjige.

Valéry s tako poetiko odmaknjenosti ponudi razumsko podlago za eno najpogostejših metod druženja s knjigami: prelistavanje. Kadar imamo v rokah knjigo, jo redko kdaj preberemo od začetka do konca, če je kaj takega sploh mogoče. V glavnem počnemo s knjigami tisto, kar Valéry priporoča, da naredimo s Proustom: prelistamo jih.

Pojem prelistavanja ali listanja po knjigah lahko razumemo vsaj v dveh različnih pomenih. V prvem se bralec loti besedila na začetku, nato začne preskakovati vrstice ali strani ter se – uspešno ali neuspešno – bliža koncu. V drugem je prelistavanje ovinkasto: namesto da bi brali po vrsti, se sprehodimo skozi knjigo, včasih začnemo celo na koncu. Druga metoda ne kaže nič slabših bračevih namenov kot prva. Taki so preprosto naši običajni načini druženja s knjigami.

Koristnost takega načina poglobljanja v besedilo pa postavi na glavo razliko med branjem in nebranjem ali celo pogled na branje v celoti. V

katero kategorijo uvrščamo ravnanje tistih, ki porabijo za knjigo določen čas – mogoče celo več ur – ne da bi jo v celoti prebrali? Kadar nameravamo razpravljati o njej, ali je pošteno, če jim rečemo, da govorijo o knjigi, ki je niso prebrali? Enako vprašanje bi si morda lahko zastavili o tistih, ki se, tako kot Musilov knjižničar, ne poglobljajo v knjige. Lahko se vprašamo, kdo je boljši bralec: oseba, ki poglobljeno prebere knjigo, ne da bi jo znala uvrstiti, ali tista, ki se ne poglobi v nobeno knjigo, temveč vsako le prelista?

Kot vidimo, je težko – in bo vedno težje – določiti, kaj je pravzaprav nebranje, pa tudi branje, če želite. Vse kaže, da naše ravnanje najpogosteje, vsaj pri knjigah, ki so središče naše kulture, sodi na nekakšno vmesno ozemlje in nazadnje je težko oceniti, ali smo jih prebrali ali ne.

* * *

Valéry nas, tako kot Musil, sili k razmišljanju o zbirni knjižnici namesto o posamezni knjigi. Kajti za pravega bralca, ki želi imeti zmožnost razmišljanja o književnosti, ne štejejo posamezne knjige, temveč celota vseh. Če bi posvečali pozornost le posamezni knjigi, bi tvegali, da izgubimo občutek celote, pa tudi spregledamo lastnosti posamezne knjige, ki imajo širši pomen.

A Valéry gre še dlje in nas vabi, da tak odnos prilagodimo vsaki knjigi in ohranimo perspektivo, ta pa deluje skladno s pogledom na knjige kot celoto. Pri iskanju perspektive moramo paziti, da se ne izgubimo v posameznem odlomku, kajti resnični pomen knjige lahko dojamemo le, če ostanemo razumno odmaknjeni od nje.

Prevedla Dušanka Zabukovec